

PRİMO TÜRK ÇOCUĞU “İRKÇİ”, “ŞOVEN”, “FAŞİZAN” BİR HİKÂYE MİDİR?

Tamer Küçükçü*

Özet: Ömer Seyfettin, büyük ediplerin birçoğunda vaki olan bir talihle, yaşadığı yıllarda yalnız belli başlı eserleriyle tanınır ve bilinirken kimi eserlerinin keşfi için ise uzun yıllar beklemek zorunda kalmıştır. Balkanlar’ın en kanlı senelerine açılan “Primo Türk Çocuğu” adlı hikâye de, yayımlanışından neredeyse bir asır sonra, ancak günümüzde, çeşitli incelemelerin odağı olabilmıştır. Ne var ki, eseri incelenmeye değer bulan araştırmacıların pek çoğunun Türk edebiyatı alanı dışından oluşu, dahası “taraf”lı bakış açısını eserin incelenmesi noktasında dahi özenle koruması, söz konusu hikâyenin kimi haksızlıklara uğramasına da yol açmıştır. İşte bu makalede, -metne politik yaklaşımlar yerine-, hikâyenin anlatı-bilimsel bir incelemesi hedeflenecek, böylelikle “metindeki ana fikrin ne olduğu” daha tarafsız bir noktadan anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu çaba, eseri eleştirenlere, doğrudan bir cevap niteliği de taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Primo Türk Çocuğu, ırkçılık, şovenizm, faşizm.

PRİMO TÜRK ÇOCUĞU “İRKÇİ”, “ŞOVEN”, “FAŞİZAN” BİR HİKÂYE MİDİR?

Abstract: Sharing a similar fate with several important authors, Ömer Seyfettin was known in his age for his most acclaimed works, while for some of his other works to get renowned many years had to pass. “Primo Türk Çocuğu”, a story set in a bloodiest age in the Balkans, likewise needed more than a century after its publication to become the focus of analyses. However, the story received some unfair treatment by expects that were not within the discipline of Turkish literature and that preserved their politically biased standing analysing the work. In this study, political approaches set aside, the work is analysed in its narrative value and its principal theme is aimed to be clearly determined. This endeavour also has the quality of offering a direct response to those that criticise the work.

Keywords: Ömer Seyfettin, Primo Türk Çocuğu, chauvinism, racism, fascism.

GİRİŞ

Bazı büyük yazarların kimi eserlerinin yıllar sonra araştırmacı ve incelemecilerin ilgi odağı oluşu, bana hep düşündürücü gel-

* Öğr. Gör., Sabancı Üniversitesi, Diller Okulu.

miştir. Eserleri, yayımladıkları günden bu yana birçok yayınevini raflarından ders kitaplarına değin yayılma imkânı bulmuş Türk edebiyatının kilometre taşlarından Ömer Seyfettin'in bir anlatısı da bu tuhaf yazığa duçar oldu: Uzun yıllar araştırmacı ve incelemecilerin pek de ilgisini çekmemiş "Primo Türk Çocuğu" adlı bu hikâye, özellikle son yıllarda yayımlanan değerlendirme yazıları ile edebiyat çevrelerinin dikkatini çeken, üzerinde konuşulup tartışılan bir metin hâline geldi. (Tabii bu "yeni / den gündeme geliş"te, Ömer Seyfettin'in hikâyelerini bir bütün olarak yayına hazırlayan ve bu sayede metinlerin okur ve edebiyat eleştirmenleri ile buluşmasını sağlayan Prof. Dr. Hülya Argunşah'ın katkısını da unutmamak gerekir.)

Bununla beraber, metin üzerinde değerlendirme ve yargılarda bulunan incelemecilerin ağırlıklı olarak Türk edebiyatı sahası dışından oluşları, dahası sahip oldukları belli bir ideolojik duruşu edebiyat metinlerini inceleme noktasında da muhafaza etmeleri, metne belki siyasal ya da toplumbilimsel açıdan kayda değer bakış açıları kazandırmış, buna karşın edebiyat anlamında metnin kurmaca değerlerini hiçe sayan, -o denli ki anlatının kendi retorliğini tahrif etmeyi göze alacak derecede- peşin hükümlü yargıları da beraberinde getirmiştir. Sözgelimi Murat Belge, *Milliyet* gazetesinin 22 Nisan 2004 tarihli baskısında yer alan "Hamasi Jön Türk Edebiyatı" başlıklı yazısında söz konusu hikâye hakkında bu türden bir önyargıyla kaydedildiği bariz, son derece ideolojik hükümlerde bulunur:

"Trablus'a İtalyanlar'ın saldırması, Genç Kalemler'de toplanan, İttihat ve Terakki güdümünde -ve Gökalp gözetiminde- genç edebiyatçıların şiddetli bir şovenizme dalmalarına yol açmıştı. Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu" adlı korkunç hikâyesi bu tepkiyle yazılmıştır, ama içeriğini bu tepkiyle sınırlı görmek mümkün değildir. Entelektüel yanı olmayan bir ırkçılık yapıyordu ve yapmaya devam edecek, başkalarının bunu yapmasına da önyak olacaktı: ilkel bir 'kan' edebiyatı yapıyordu ve tabii yalnız değildi."

Bu konuda tek olmamakla beraber, (2008 yılı itibariyle *Taraf* gazetesinde yayımlanan Halil Bertay'ın yazıları da hatırlanmalıdır.), hikâyeye ilişkin nefret hissini açıkça ortaya koyan, eleştiri tonalitesi en sert yazılardan birini kaleme alır Murat Belge. Öyle ki, metni "şovenizmin izinde" "korkunç bir hikâye" olarak tanımlamaktadır; üstelik hikâyeye, içeriği itibarıyla daha da olumsuz bir çizgide konumlandırılmakta, "entelektüel yanı olmayan bir ırkçılık" numunesi ve "ilkel bir kan edebiyatı" ürünü biçiminde nitelendirilmektedir. Anlatıbilimsel bir metin tahlili yapmak yerine (ki bunu yapmadan metin-

sel söyleme nasıl ulaşılabilir?) belli cümlelerdeki -kendilerine göre-muhafif ideolojiyi cimbızlayarak alıntılama esasına dayalı bir yöntem izleyen ve bu cimbızlanmış cümleler içinde “faşizmin” izlerini kaydeden- bu ve buna benzer “incelemeler”, acaba metni doğru tanımlama konusunda ne derece geçerli bir zeminde durmaktadırlar? İşte bu yazıda, bir söylem incelemesi yapılarak özellikle hikâyedeki “rahatsız edici” retorik alanlar mercek altına alınacak ve anlatıda “yazarın ırkçı ve şoven söylemlerinin” yer alıp almadığı ve de metnin gerçekte “ilkel bir kan edebiyatı” ürünü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorgulanacaktır.

ANLATICININ SESİNDE “YARGILAYICI” İZLER

Söz konusu bakış açısına göre ilk “rahatsız edici” söylem izlerine daha anlatının başında rastlanır. Hikâyeye, anlatıcının bir mekân, daha da özel tanımıyla bir şehir tasviri ile başlar. Betimlenen şehir, adı metinde açıkça verilmek kaydıyla, Selanik’tir. Bununla beraber, anlatıcının alışageldik bir şehir tasvirinin ötesine geçtiği, özellikle etnik kimlikler temelinde tasvire ötekileştirici nitelendirmeler eklediği görülür:

“Katolik kilisesinin hâkim ve müstevli çanı saat üçü vuruyor, hiddetli bir ahenkle bazen yavaşlanarak, bazen coşarak devam eden haris tanini karanlıklara yayılıyor, altın ve iktisat ve menfaat rüyaları gören müsterih Yahudi mahallelerinin üzerinde dalgalanıyor, sonra ta yukarılara, mert ve sessiz Türk mahallesinin sık ve geniş çatılarına doğru yükseliyordu.” (s. 165) (Alıntılardaki vurguların tümü bana ait. T.K.)

Katolik kilisesinin çanı üzerinden sarf edilen öznel yaklaşımlar bir yana, özellikle Yahudi ve Türk mahallelerinin tanımlanmasına ilişkin olarak anlatıcının okuru yönlendirici açık bir tarafgirlik güttüğü kaydedilmelidir. Öyle ki, Türklerin tümü ‘mert’ sıfatı içinde ele alınırken Yahudiler ise ‘altın ve iktisat rüyası gören’ bir materyalizm içine hapsedilmektedir. Bu noktada, ilgili değerlendirmenin nasıl bir anlatıcı tarafından üretildiğini belirlemek önemlidir. Bir metnin anlatıcısı, dıştaki yazara çok yakın bir noktadan anlatımı gerçekleştiriyor ya da aksine yazara çok uzak, âdeta karakterlerden birinin zihnine çok yakın bir yerde duruyor olabilir. Bu duruş noktası, kuşkusuz, ürettiği söylemin otoritesini de belirler; öyle ki yazara yakın duran anlatıcının söylemi çok daha “gerçek”, okurca peşinen benimsemesi öngörülen bir hüküm değerindeyken karaktere yakın duran anlatıcının söylemi, bir anlatı kişinin yargısından öteye pek

fazla geçemeyebilir. Yukarıdaki alıntıda anlatıcı, "levanten" bir hayat tarzından millî bir uyanışa geçiş/dönüş yapan Kenan Bey'in, bu deneyim sonrasındaki zihninin donanımlarını yansıtmakla meşguldür ve bu açıdan karakterine çok yakın bir noktadan, aşağı yukarı "onun zihnine ayna tutar nitelikte" bir aktarımda bulunmaktadır -ki bu konum, hemen hemen tüm anlatı boyunca da korunacaktır. Dolayısıyla, "dıştaki yazardan uzaklaştırılarak anlatı kişilerinden birine yakınlaştırılmış bir anlatıcı pozisyonu" söz konusudur metinde. Bu tür anlatıcılar, dıştaki "varsayılan yazarın" idealarını seslendirmek yerine, âdeta bir karakter gölgesi gibi davranarak karakterin bilincini yansıtmaya endeksli bir aktarımla sınırlanırlar. Bundan dolayıdır ki, bu tür anlatıcı kurgularına ilişkin yapılması gereken, 'karakterleştirilmiş' anlatıcıya ait tüm söylemleri derlemek ve bunları dıştaki yazarın metindeki sesine delil olarak kaydetmek yerine, anlatıcı söylemini de bir karakter-söylemi gibi ele almak ve metinde bu söylemi kuran koşul ve gerekçelendirmelerin izlerini sürmektir.

Bu noktada, kuşkusuz, anlatıcı söyleminde -eğer varsa- diğer "rahatsız edici" retorik alanlarını da kovuşturmak gerekecektir. Nitekim Yahudi kimliğine ilişkin dışlayıcı/yargılayıcı bir tonalitenin, anlatıcı söyleminde, özellikle Selanik sokaklarının göstermecî bir anlatımla metne taşındığı bölümlerde de korunduğu gözlenir: "*Fakat karşısındakinin Rumca bilmediğini intikal edince tekrar ığrenç bir Yahudi Fransızcasıyla...*" (s. 171-172). "*Sokağın içinde birkaç Yahudi kavga eder gibi konuşuyorlar, yirmi otuz kişilik bir gürültü husule getiriyorlardı.*" (s. 175)

Şu hâlde, anlatıcının sesinde bir Yahudi ötekileştirmesinin varlığı -başka örneklerle de- tartışmasız bir biçimde kendisini ortaya koymaktadır. Bunun nedeni ile ilgili olası ayrıntılara ise, ancak metinde yer alan "Yahudilerle ilintili" olay örgüsü aktarımlarına odaklanarak ulaşılabilir. Tam da bu noktada, yine anlatıcının sesinden metne bırakılmış bir olay aktarımı düşündürücüdür: "*Birden her şey değişmişti. Sokakları şapkalılar kapladı. Yahudilerin hepsi hemen Rumlaştı. Bütün dükkânlar maviye beyaza boyandı.*" (s. 275)

Burada öykülenen, Selanik'in işgali sırasında, Yahudilerin saf değiştirmeleri ve fanatik bir Yunan taraftarı kesilmeleridir. Bu, anlatıcının sesine yansıyan öfke izlerini bir nebze olsun açıklayıcı olabilir mi? Öyle görünüyor ki, bilgiyi belleğinde taşıyan 'karakterleştirilmiş' anlatıcı, buna bağlı olarak içinde geliştirdiği bir tepkiselliği söz konusu kimliğe ilişkin tanımlamalarda dışa vurmaktadır. Bu bağlamda anlatıcı retoriğine, "somut, tarihsel olgulardan hareketle" ge-

liştirilen bir duygusal tepki hâkim gibidir. Ancak bu öngörüü doğrulayabilmek için, anlatıcı söylemi ekseninde metindeki diğer ayrıntıları da incelemek gerekecektir.

Gerçekten de, metne odaklanıldığında anlatıcının retoriğinde bu duygusal tepkinin başka örneklerine de rastlamanın mümkün olduğu görülür. Bu tepkisel söyleyişin muhataplarından biri, Avrupa ve Avrupalılardır: “*Bu gaddar Avrupa'nın sathı ancak bir milyon kilometre murabbıydı.*” (s. 168). “(...) *şefkat müesseseleri tesis[,] hatta hayvanları himaye cemiyetleri teşkil eden bu dolandırıcı, alçak Avrupalılar*” (s. 169)

Aynı metotla, anlatıcının bu kez de Avrupalılara yönelik öfkeli tonalitesinin nedenlerine ilişkin bir iz sürüldüğünde ise, anlatıda yine somut birtakım “tetikleyicilere” rastlanır. Sözgelimi anlatıcı bir yerde, bilgisi dâhilindeki şu hükümleri kaydeder:

“(…) İngiltere Hindistan'ın kanunu emiyor, bütün hazinelerini Avrupa'ya taşıyor, iki yüz doksan beş milyon insanı hizmetçi hayvanlar, yani at ve eşek gibi her haktan mahrum, kendi hesabına çalıştırıyor; Rusya Türk yurdunu akla gelmez gaddarlıklarla çiğniyor; İngiltere ile, üç bin senedir yaşayan kadim bir milleti, viran olan İran'ı haritadan silmek, yeryüzünden kaldırmak için ittifak ediyorlardı.” (s. 169)

‘Karakterleştirilmiş’ anlatıcının belleğine nakşolmuş olan bu tarihsel değerlendirmeler, yalan mıdır? Peki, anlatıcının bilincinde tüm bu gerçeklerin varlığı, sesinde gözlenen bu ikinci dışlamaya da neden-sonuç ilişkisi zemininde bir tutarlılık sağlamıyor mudur?

Bununla beraber, bütün bunlardan daha çarpıcı bir durum ise özellikle Selanik halkına dair olguların aktarıldığı bölümlerde, aynı anlatıcının sesinde “kimi Türklere” karşı da bir dışlamanın gözlenmesidir ve üstelik de bu dışlama, öncekilerden çok daha geniş bir “anlatılama zamanı” ile hikâyede konumlandırılmıştır:

“Ve bu memlekette kendisi gibi tarihinin büyüklüğünü, mazisinin şerefini, dedelerinin şanını bilmeyen, inkâr eden, milliyetinden utanan ne kadar Avrupalılaşmış renksiz vardı.” (s. 171). “Tüccar kâtipleri, mağaza memurları, kendi kendilerine hayali bir ehemmiyet veren tatlı su Frenkleri, hâsılı bütün bu renksiz ve Türklüğe düşman grup, seviniyordu.” (s. 175). “(...) yarım gecelik sarhoş aşıklarıyla dudak dudağa öpüşerek geçen artistlerin, medeni ve necip garbın vahşi Türkiye'ye hediyesi olan kibar ve mümtaz orospuların arsız kahkahalarını işitiyordu.” (s. 166)

Her ne kadar açık bir kimlik tanımlaması ya da yönlendirmesi söz konusu değilse bile, ilgili söylem alanları ayrıntılara dikkat

edilerek okunduğunda, eleştirilere hedef olan kitleyi daha ziyade Türk kimliğine mensup bireylerin oluşturduğu net bir biçimde görülmektedir. Öyle ki, ilk alıntıda yer alan "tarihinin büyüklüğünü", "mazisinin şerefini", "dedelerinin şanını" ifadelerinin geleneksel Türk tarih söylem(ler)inden izler taşıdığı ve dolayısıyla burada topun ağzına konan "Avrupalılaştırmış renksizlerin" doğrudan Türklerin bazıları olduğu barizdir. Öte yandan ikinci alıntıda mevcut "Türklüğe (Türk'e değil) düşman" tabirinin de, -bir tâbiyet değil bir ideoloji reddini ortaya koyduğu için (Türk kimliğinden olmayanların 'Türklük düşüncesine' eğilimli olmasını beklemek anlamsız olurdu zira)- yine bizatihi kimi Türklere yönelik bir eleştiriyi içinde barındırdığı açıktır. Üçüncü alıntıda ise, takdir edileceği üzere, ülkeye bir sosyal grup (fahişe) göçünden/transferinden ziyade gerçekte bir kültür dönüşümünden söz edildiğinden, bu noktada yine Türk kimliğine tâbi kimi "yozlaşmış" bireylerin ya da hayatların iğnelendiği ortadadır. (Bu, kuşkusuz, metnin ırkçı, ırk temelinde "ötekileştirici" bir metin olduğunu ileri süren savı tümünden yıkan bir durumdur. Eğer gerçek bu olsaydı, Türk kimliğine tâbi bireylerin tümü idealize edilerek kusursuzlaştırılır ve eleştiri oklarından -gerçekçi olmayan bir biçimde- bütünüyle "âri/münezzeh" kılınırdı.). Şu hâlde o kilit soruyu sormanın tam zamanıdır: Anlatıcının tepkisini niçin -tüm haricî unsurlarla beraber, hatta onlardan daha fazla- bizzat Türk kimliğine mensup bu bireyler çekmektedir?

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde, yine anlatıcının söyleminden aktarılan bir olgu, bu kitleye karşı sahiplendiği dışlayıcı tonalitesinin de koşullarını açıklaması bakımından önemlidir:

"Rumlar, 'Megalo idealarını', yani büyük emellerini takip ederek binlerce ölü bırakıyor, Türk topraklarının üzerine sıçrayarak nutuklar söylüyorlar, 'Elenizm' için daha ileri gitmeye yemin ediyorlar; Bulgarlar 'Naşi, naşi, Çarigrad naşi' yani 'İstanbul bizim olacak, İstanbul bizimdir' diye sevinerek ateşe atılıyorlardı. Fakat Türkler... Türklerin hiçbir fikri, büyük değil, hatta küçük bir emeli bile yoktu." (s. 278)

Tüm bu tarihî gerçekliği ortada sosyal verileri belleğinde tutan 'karakterleştirilmiş' anlatıcı üzerinde, öyle görünüyor ki toplumsal alanda var olan bu millî duyarlılıktan yoksunluk ve sosyal gelişmelere ilgisizlik "bizzat Türk kimliğine tâbi bireylere yönelik o dışlayıcı tonalitenin" oluşması için yeterli olmaktadır. Dolayısıyla, bir kez daha anlatıcının söylemindeki sert ve kınayıcı edayı koşullandıran bir yapılanma, anlatıda konumlandırılmaktadır.

Özetle, metinde, 'karakterleştirilmiş' anlatıcının sesinde zaman zaman muhtelif gruplara yönelik "yargılayıcı"- "ötekileştirici" söylemler gözlenmekte, ancak aynı anlatıcının belleğinde bu tepkiselliği "anlaşılabilir" kılacak kimi sosyal olguların varlığı tanımlanarak öfke tonalitesi havada asılı kalmaktan kurtarılmakta, hatta öznenin tavrı meşrulaşmaktadır. Kabul edilmeli ki bu durumda, anlatıcıyı sahiplendiği bu dışlayıcı söylemlerinden dolayı yargılama ve bunları "bir öznenin temelsiz, faşizan saldırıları" olarak niteleme hakkı da, okurun elinden alınmış olmaktadır.

KENAN BEY'İN "SÖYLEVLERİNDE" "ŞOVEN" İZLERİ

Kenan Bey'in sesindeki "rahatsız edici" izler ise, özellikle Primo'ya ders verir nitelikteki konuşmalarında kendisini gösterir. Âdeta bir "söylev" tonalitesi elde eden, bu uzun soluklu konuşma bölümlerinde zaman zaman "şovenvari" söylemlere yer verir Kenan Bey:

"(...) Bizim hükümetimizi tesis eden Ertuğrul ve Osman Oğulları Turan'dan, Horasan'dan, Altundağı'ndan kalkarak Anadolu'ya gitmişler, Anadolu'da ne kadar Türk varsa, Selçukî ve başkaları... hepsini kılıç kuvvetiyle birleştirmişler. Sonra Avrupa'ya geçmişler. Orada Rum, Arnavut, Bulgar, Sırp gibi milletleri esir etmişler, memleketlerini almışlar. (...) Fakat aldıkları yerlerin ahalisini Türkleştiremediklerinden bu büyüklük onların zayıf düşmelerine neden olmuş." (s. 267)

Özellikle altı çizili ifadelere odaklanıldığında, Kenan Bey'in sesine yansıyan işgal, ilhak ve asimilasyon yanlısı bir edanın varlığı dikkat çekicidir ve bu yapının oldukça "şoven" bir söylem kurduğu ileri sürülebilir. Fakat bu noktada bir aktarım özelliğinin ihmal edilemeyecek kadar önemli bir ayrıntı oluşturduğu kaydedilmelidir. Söz konusu söylem, söylem üreticisinin bütünüyle özümsemiği bir retorik midir? Şunu unutmamak gerekir ki, geçmiş zaman olgularının aktarımında tercih edilen "-mış" rivayet kipi, her zaman için, az ya da çok, söylemin gerçekliğini kısın bir etkiye sahiptir. (Biraz kıstığında, olguları kısmen paylaşan bir söylemi kuran bu kip, gerçekliği tümünden kıstığında söylemin ironik bir hâl almasına neden olur.) Kuşkusuz, Kenan Bey'in söyleminde güçlü bir "anlam kısılmasından" ve yukarıdaki söylemin bir ironisinden söz etmek olası değildir. Yine de, kipi varlığından kaynaklanan kısmî bir gerçeklik yitimi ve söylem aşınması yadsınamaz. Kenan Bey zaten daha "emin" olduğu görüşlerinde, aktardığı hâlâ geçmişe ait, kendi

gözlemi dışında kalan bir olgu olduğu hâlde, “-dı” belirli geçmiş zaman kipini benimser:

“(…) sırf düvelî ve siyasi bir tabirden başka bir şey olmayan “Osmanlı” namı altında bütün düşmanlarımızı kardeş sayıyor, en büyük Türkleri, mesela Cengiz ve Hülagü gibi en mümtaz harp dâhilerini çocuklarımıza en fena adamlar olarak gösteriyorduk. Ne yeni ve Müslümanlığa muhalif olmayan bir Türk medeniyeti ibda edebiliyor, ne de Avrupa’dan gelen Hristiyan medeniyetini kabul edebiliyorduk.” (s. 268)

Tercih edilen kip üzerinden “gerçekliği” daha artırılmış bu söylem alanında Kenan Bey, bir öncekinde olduğu gibi “şovence” tavırlar içinde değil, daha ziyade olayları analiz ederek 19. yüzyıl siyasal portresi itibarıyla millî duruşun yoksunluğundan kaynaklanan ulusal trajediyi işaretleyen bir söylem öznesi konumundadır. Nitekim iki söz alanı birlikte değerlendirildiğinde, ortaya, “geçmiş-te böyle yayılmacı bir siyaseti sahiplenmişiz; ama asıl mesele, sonrasında gelen kimi yanılığalar, merhametimizin bedelini ödemek zorunda kalışımız ve nihayet bugün Trablus ve Balkanlar’daki işgallerle belirlenen trajik manzaradır...” türünden bir retorik çıkmaktadır. Kendi bakış açısıyla kuşkusuz tutarlı bir neticedir bu. Kenan Bey’in söylemini de, “fanatik-şoven” bir söylem değerlendirmesi içine dâhil edebilmek için metinde yeterli veri/otorite yoktur bu açıdan.

ORHAN’IN ANLATTIĞI TARİHÎ BİLGİ VE HİKÂYELERİNDE “FAŞİZAN” İZLER

Öte yandan, Primo’nun okul arkadaşlarından biri olarak anlatıya eklenen Orhan karakteri de, özellikle Primo’ya anlattığı kimi tarihî bilgi ve hikâyelerin aktarımı noktasında yer yer “rahatsız edici” söylemleri benimser: “*Türkler dünyanın en cesur, en asil, en kavi bir milleti idi. Krallar, hükümdarlar, hakanlar, beyler, emirler nesliydî. Asırlarca bütün Asya’ya hâkim olmuşlar, Atilla Avrupa’yı ezmîş, köpek gibi inletmişti.*” (s. 182)

Ancak, buradaki işgal eğilimli ve militarist söylemin “şiddetinin” de metinsel değerlerce kısılarak olağan koşullarda kazanabileceği faşizan söylemden uzaklaştırıldığı belirtilmelidir. Öncelikle -her ne kadar alıntılanan bu bölümdeki düşüncelerin Genç Türklerin beyannamesinden aktarıldığı ifade ediliyorsa da bu, birebir bir aktarım değil, küçük bir çocuğun zihninde kalanlar ya da yeniden ürettikleridir. (Bu bölümde, özellikle tarihsel olguların aktarımı noktasında ortaya çıkan “-mış” rivayet kipi, çocuğun sesinde kimi

kayıplara ve yeniden üretilmeye gebe bir durumu açıkça imlemektedir ki bu durum, zaten daha sonra anlatıcı tarafından da kabul/ihtar edilecektir.) Dolayısıyla söylemi üreten ve anlatıda sesi duyulan gerçekte küçük bir çocuktur ve onun sesinde “Avrupa’yı köpek gibi inletmek” düşüncesi, olgun/yetkin bir kişide olduğu gibi planlı bir fikri yansıtmaz, dolayısıyla olağan bir durumda kazanacağı söylemsel otoriteyi de elde edemez.

(Öte yandan, bu noktada söylem öznesine ilişkin “örtük bir şiddet yöneliminin” varlığı kabul edilse bile, unutulmamalı ki çocuklarda şiddet yönelimleri “faşist bir ideolojiye” sahip olduklarından değil, bilinçaltılarında kimi rahatsız edici baskılar, saplantı hâlini almış korkular ya da doyurulmamış istemlerden kaynaklanır.)

Kaldı ki görünürde sert söylemin etkisini kıran tek unsur, öznenin yaşından ve çocukça üretiminden kaynaklanan sorun da değildir. Orhan’ın bu söylemlerini müteakiben, anlatıcı da “devreye girerek” çocuk kahramanın söylemindeki aşırılığı ihtar ya da teslim eder; özne tarafından üretilen söylemin gerçeklik değerini -dolayısıyla şiddetini- bu açıdan da azaltmış olur: “(Orhan...) Türklerin eski deniz muharebelerini, vaktiyle Akdeniz’i bir Türk gölü yaptıklarını, büyük paşababalarından, mülazım ağabeylerinden duyduğu şeyleri çocukça büyülterek, mübağalaştırarak, uzun uzadıya hikâye ediyordu.” (s. 182)

Özetle, Orhan’ın aktarımlarındaki bu “faşizan” nitelendirmeler de, yetkin bir öznenin sesinde kazanacağı “bilinçli, sahiplenilmiş bir ırkçı retoriği” kuramaz; daha çok “küçük bir çocuğun savaş, işgal ve ilhak korkuları ile kuşatılmış zihni” ve buna karşı geliştirilmiş “kahraman üretimlerine dayalı savunma mekanizmalarını” yansıtan psikolojik göstergeler olarak kalır.

PRIMO’NUN OYUN VE DÜŞLERİNDE “ŞİDDET” VE “VAHŞET” İZLERİ

Primo’daki “rahatsız edici” izler ise, ağırlıklı olarak, oyun ve rüyalarının anlatıldığı söz alanlarında gözlenir. Bir yerde oyuncak bir tabanca ile hedef kıldığı İtalyan kralının resmine nişan alıp atış talimi yaparken taşınır metne (s. 266-267). Çocuk dünyasını kuşatan bu şiddet yüklü oyunda onun ruh hâlinde var olan kimi öfke ve acıların izlerini saptamak güç değildir. İtalyan annesi tarafından terk edilmesinin acısı, her gün duyumsanan işgal korkusu ve ilhak düşüncesi, oyunlarda telafi edilmeye çalışılır gibidir. Ama onun içindeki

travmatik hâli, rüyaları çok daha net bir biçimde ortaya koyar. Öyle ki, düşman kumandanlarının gelip ayağına kapandıklarını, sonra bir başka gece, dizlerine kadar düşman askerlerinin kanına battığını görür düşlerinde (s. 280-288). Şiddeti açık bir biçimde tanımlayan, hatta sonuncusu itibarıyla “vahşet” eğilimi sergileyen bu durumlara dair neler kaydedilebilir? Bir çocuğun “faşizan ve hunharca” arzuları mıdır bunlar?

Öncelikle şunu ortaya koymak gerekir ki, özneyi bir olguyu hayal ederken, onun öyle olacağını düşlerken temsil etmek başka, o olguyu rüyada görmekte iken temsil etmek başkadır. Dolayısıyla “Ömer Seyfettin, küçücük bir çocuğa düşman kanını göl hâline getirecek kadar insan öldürmeyi hayal ettirmez” bu kompozisyonda. (Eğer gerçek bu olsaydı, söz konusu bu olguyu bir rüya kompozisyonu içinde konumlandırmaya gerek yoktu; pekâlâ Primo bunları evde otururken de hayal edebilirdi; üstelik daha “bilinçli”-“bilince tâbi” bir istem olurdu bu durumda.)

Bu noktada Freudyen bir okuma yapılacak olursa, düşlere taşınan imgelem ve düş kurgularının arka planında, bireyi rahatsız eden birtakım hayatî olguları kovuşturmak gerekir. Böyle bir çaba içine girildiği zamansa, Primo’nun düşlerindeki imgelere “doğallık” ya da en azından “anlaşılabilirlik” sağlayan trajik bulgulara ulaşmak zor değildir. Primo, İtalyan annesi tarafından -bir kimlik çatışması ve seçimi sırasında Primo Türk kimliğini benimsediği için- terk edilmiştir (s. 264). Bu başlı başına travmatik bir durumdur. Öte yandan zihni özellikle babası ve arkadaşı Orhan tarafından sürekli Türklerin uğradığı haksızlıklar temelli söylemlerle meşgul edilmektedir (s. 184, 276). Balkan bozgunu (s. 271), her gün Selanik’in dört bir tarafında konuşulan düşmanlarca işgal ve ölüm korkusu (s. 270), bilinçaltını travmatik bir biçimde sarmaktadır. Öyle görünüyor ki, Primo’da gözlenen, belleği ve bilinci, “yaşanan kimi trajik olgular” ve “çaresizliğin ürünü yer yer şiddet donanımlı düşünceler” tarafından iğdiş edilmiş bir öznel hâlidir. O nedenle içindeki korkularını ve ezilmişlik hissini bastırma adına, düşlerinde “baskı öznesini küçültüp, kendisini yücelterek” istem doyumuna yönelir; ama bunu yaparken kuşatıldığı şiddet söyleminden de arınamaz. Belki onu Ömer Seyfettin’in ülküsü “faşist bir çocuk” olarak nitelerek yerine, bu dramatik hâli ile ele almak çok daha gerçekçi ve duyarlı bir değerlendirme olacaktır. Özetle, Primo’nun oyun ve düşlerine taşınan şiddet ve yer yer vahşet izlerinin de ardında, gerçekte daha büyük travmalar vardır

ve tümü de, yaşanan trajedileri oyun ve düşlerde telafi etme çabalarından başka bir şey değildir.

SONUÇ

Sonuçta, Trablus'un işgali ve Balkanlar'daki huzursuzlukların tesiri altında kaleme alınmış bir hikâyedir "Primo Türk Çocuğu" ve bundan dolayı tepkili bir milliyetçiliğin izleriyle doludur. Belki bu nedenle anlatıda sesleri duyulan özneler -anlatıcı da dâhil olmak üzere- yer yer "rahatsız edici" düşünceleri sahiplenirler. Buna karşın bu düşüncelerin temelsiz, saldırgan bir şovenizme kaymasına metinsel otoriteye izin verilmez. 'Karakterleştirilmiş' anlatıcı, üç ayrı ögeye karşı "dışlayıcı" söylemler yöneltir; ancak yine kendi bilincinden bu unsurlara karşı öfkeli tonalitesinin nedenlerini metne taşıyarak öfke söylemini -hiç değilse kurgusal düzlemde- meşru hâle getirir. Kenan Bey'in "saldırgan, işgal ve ilhakçı" söylemlerinin karşısına daha otoriteli olarak bozgunların sebeplerini kovuşturan analitik değerlendirmeleri yapılandırılır. Orhan'ın şovenice görünen aktarımları, hem yaşının küçüklüğü, hem de anlatıcının "öznenin fazla abarttığını" ihtar eden müdahalesiyle otoritesizleştirilerek bir çocuğun kuşatıldığı eziklik hissini kimi tarihî hikâyelerin mitosuyla bastırma çabasına dönüşür. Primo'nun oyunlarında hem aynı türden bir ezikliğin hem de ailevî bir öfkenin bertaraf edilmesi gayreti sezilirken rüyalara taşınan "ayaklara kapanan düşman kumandanlı, düşman askeri kanlı" görüntüler, çocuk dünyasında yer edinmiş işgal (s. 283), düşmanlarca aşağılanma (s. 282), esir düşme (s. 274), yaşadığı coğrafyadan sürülme (s. 273) ve öldürülme (s. 287) kaygılarının düşlerde bastırılması ve telafi edilişini betimler.

Şu hâlde, hikâyeyi, "tüm anlatı kişilerinin temelsiz bir biçimde, saldırgan, ırkçı, şoven ve faşist bir söylemi bas bas bağırdıkları bir metin" değerlendirmesi içine hapsedmek ve akabinde de bu söylemleri(n her birini) kalkıp Ömer Seyfettin'in "faşistliğine" bir delil olarak göstermek, herhâlde metne yapılabilecek en büyük haksızlıktır. -Ki böyle bir şey, zaten bir edebî metinde karakter kurgusu, bunlar arasındaki hiyerarşik söylem otoritesi düzlemini tümünden yok sayan, büsbütün edebiyat dışı- sorunlu bir değerlendirmedir. Ama işin asıl ilginç yanı, bir başka bağlamda bu hususa azami özen gösteren kişilerin her nedense Ömer Seyfettin noktasında -kendileriyle de çelişir biçimde- tam aksi bir tavrı sahiplenmeleridir. Öyle ki gerçekten de tuhaf olan, günümüzün "popüler" bir yazarının met-

ninde bir Ermeni karakterin "Türk mezaliminden" yakınması üzerine, bunun hiçbir biçimde yazarı bağlayamayacağını kaydeden ve günlerce "roman kahramanını yargılayan Türk demokrasisi" sözleriyle Türk adalet sistemini hafiften "ti"ye alan "aydınların", salt hikâye kişilerinin sözleri ve tutumlarını esas almak suretiyle ve üstelik "söylem hiyerarşileri", "anlatıcı-(varsayılan) yazar arasındaki mesafe" gibi en temel retorik öğelerini bile ihmal ederek- Ömer Seyfettin'i kolayca benzeri bir ithama maruz bırakabilmeleri, onu çarçabuk "faşistlikle", "kan edebiyatçılığıyla" suçlayabilmeleridir. Bu anlaşılmasız çelişkinin altında yatan, şu iki temel unsurun eksikliği olmalıdır: Bizde okur / incelemeci / metin tahlilcisi henüz kendi ideolojik önyargılarından kurtulabilmiş değildir. Öyle ki, ulusçu bir incelemeci liberal- "ötekici" bir söylem, liberal- "ötekici" bir incelemeci de ulusçu bir söylem karşısında derhâl "gerilmekte" ve anlatıda karşı eksendeki söylem üretimlerine, söylem öznesinin kim olduğu, söylemin hangi bağlamda yapılandığı hususları üzerinde durmaya pek de gerek görmeksizin, doğrudan cephe almaktadır. Bu da "yorumun/değerlendirmenin" baştan sorunlu bir zeminde biçimlenmesi için yeter sebeptir. İkincisi ise, bizde ne yazık ki bir anlatıda söylemin otoritesi, bunun hangi husus ve kıstaslara bağlı olarak değer kazandığı gibi anlatı-bilimsel olguların varlığı, henüz çoğu incelemecinin bilgisi haricindedir. Bu da, çoğu zaman "edebî" bir metnin "edebiyat dışı" bir incelemesiyle neticelenen problemleri bir değerlendirmeyi beraberinde getirmektedir.

Her şeye rağmen yine de bir soruya yer vardır: Nedensellikleri sağlanmış ve söylemsel otoriteleri "törpülenerek" şiddeti kırılmış da olsa, bu tür rahatsız edici söylemlerden kaçınılması gene de daha iyi olmaz mıydı? Kuşkusuz olurdu. Ama sanatçılardan bu duyarlılığı/özveriyi beklemeden önce, "öfkenin" asıl kaynaklarını yok etmek, o gün ve bugün dünyanın gözü önünde yapılan katliamları, sinsice yürütülen işgal ve sindirme politikalarını, "küreselleşme" kisvesine bürünmüş kuşatmacı zihniyet biçimlerini ortadan kaldırmaya çalışmak daha anlamlı olmaz mı?

Kaynak Metin: Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeler - 1*, (hzl. Hülya Argunşah), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.